

Földpiramisok az Alföld tenyerén

Három szakember a kunhalmok védelméről

A Csongrád megyei Múzeum Igazgatóságának kezdeményezésére a megyei környezetvédelmi bizottság korlátozta fel a táj „kiemelkedő” részeinek, az Alföldön található kurgánoknak, kunhalmoknak, laponyagoknak megmenntését, védelmét. Támogatni szeretné a szakemberek törekvéseit, a régészek, biológusok, történészek vizsgálódásait. A Szegedről indult Ecsedy István régész és kutatócsoportja már fél évtizede felhívta a figyelmet a Tiszántúli több ezer mesterséges földpiramisára, összegezve az eddigi ásatások eredményeit, jegyzéket készítve a több száz éves kéziratot térképek segítségével Szabolcs-Szatmár, Hajdú-Békés és Csongrád megye halmairól. Ha csak a kataszteri kimutatásokat vennék figyelembe, szűkebb pátriánk alig 200 ilyen halommal büszkélkedhet, viszont ezek közül hármát modern régészeti módszerekkel éppen szegedi, vásárhelyi és szentesi régészek vizsgáltak az elmúlt években. Szinte valamennyi régészeti kor emlékei előkerültek az alig észrevehető 1–2 méteres, és a sárkányrepülőkhöz starthelyeként is felhasznált 10–12 méteres dombok méhéből. A szakemberek éberségét dicséri, hogy az utóbbi, államilag támogatott meliorációs beruházások, a nagyüzemi mezőgazdasági technológiák bevezetése során nem hordták el egyetlen halmot sem régészeti feltárás nélkül. A veszély mégis fennáll, Csongrád megye 190 halmából 40-et már csak az emlékezet őriz, hármát feltárt a tudomány, további 147 megmenntésre vár. Erről rendezett vitát nemrégiben a szegedi Móra Ferenc Múzeum. A három előadás szakemberének véleményét közöljük.

RÓZSA GÁBOR geológus-muzeológus: Szerencsére a kurgánok voltak és ma is vannak őrök. Ilyenek például a rájuk épült templomok (Óföldéak, Kiskundorozsma), a temetők (Szaty-maz, Csanytelek, Szentes), egy-egy emlékmű (Pusztaszer) vagy éppen egy korabeli harcászati objektum (Óthalom). De védelmet jelent egy-egy épület (Sóshalom, Tanyahalom) vagy egy darab szőlő, egy kis erdőcske, cserjés vagy bozótos. Segítette a

korabeli földmérők munkáját minden kiemelkedő magaslat, hisz ahol nem láttak toronytól toronyig, kőből vagy fából készült háromszögletű pontjaikat szinte kivétel nélkül e halmok tetejére helyezték. A jogi védelem első lépéseit is geodéták tették, amikor az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal tilalmak és korlátok bejegyzésével, valamint e halmok tulajdonosai és használói személyes felelősségére bízták e fontos műszaki pontjelzéseket.

De hát akkor mitől féltik ezeket a halmokat a kartográfusok, régészek, biológusok, környezetvédők, érintett „halomtulajdonosok” — nagy többségében mezőgazdasági üzemek vezetői? A heves viták tanulságait nem könnyű összefoglalni, a lényeg talán mégis summázható. A természetvédők a ritka növény- és állatvilág ezen „utolsó szigeteit” legszívesebben körülárkolják, egyes növényvédők éppen ettől tartanak, hisz ezzel a halmok a gyomok robbanásszerű felszökkelésévé válnának, a növényvédők repülő-sők elmondják, hogy ezek a pár méteres halmok semmiképpen sem veszélyeztetik munkájuk biztonságát, de a nagyüzemi táblák közepén kiemelkedő halmok felett nem tudják kioldani a permetezőszer adagolóját, ezzel veszélyeztetik annak flóráját és faunáját; a régészek a védelmet a sűrű fásításban látják, ez tettszene a vadászoknak, de a földmérők joggal féltik „állásaikat”; egyes hatósági képviselők mindenféle tilalmi táblákat állítanak, a kutatók félnek ettől és sorolhatnám a pro és kontra érveket, véleményeket.

Célszerűnek látszana az óriási határhalmokat fokozottan védeni, hiszen ezek a mezőgazdasági táblák szélein, fasoroktól védve, ősi növényekkel oldalukon és ormokon a fix pont jelével izgalmasan illeszkednének a meliorált tájba. Számuk alig ötven, s majd mindegyikük két vagy három község területéhez tartozva nem gyarapítaná lényegesen az

adminisztrációt. Ugyanilyen egyszerűnek tűnik az ópusztaszeri tájvédelmi körzetben levő tíz halom védelme. Viszont fel kellene keresni olyan nagyüzemeket, akik hajlandók áldozni a veszélyeztetett halmok védelmére, mentésére. Persze e problémák özőnét általánosságban nem lehet megoldani, az egyes halmok védelmét konkrét környezetükkel együtt lehet biztosítani.

VÖRÖS GABRIELLA régészmuzeológus: Számunkra a táj minden négyzetmétere ígéretes lelőhely. A halmok sorsa ezért különösen fontos, mert múltunk jól látható, máig megmaradt emlékei, s egyértelműen régészeti kincseket őriznek. Térbeli és időbeli terjeszkedésük rendkívül széles, az ország majdnem minden részén megtalálhatók és leletanyaguk az őskortól a középkorig terjed. A feltártak közül jónéhány őskori temetkezési helynek bizonyult, a római korban az Alföld nagy részét benépesítő szarmaták egyes népcsoportjai is halmok alá temetkeztek. Két legnagyobb halommezőjük a Hortobágyon, illetve a Bajához közel eső Madarason található. Nagyon gyakori, hogy az őskori vagy a római időkbeli származó halmokba később népvándorlaskori és középkori sírokat ástak, az idők folyamán lekopott tetejükre a középkorban templomokat építettek, körülöttük megtalálhatók a közeli falvak temetőhelye.

Szentes környéki halomfeltárások — melyeket dr. Hegedűs Katalin régész vezetett — rendkívül jelentős eredményeket hoztak. A Szenteshez közel eső Besenőhalom régészeti kutatására 1975 tavaszán került sor. Emberi csontvázakat találtak az Árpád Tsz munkásai, a leletmentő ásatás során az 52 méter átmérőjű 3,2 méter magas halmot feltételezett tengelyében átvágták egy 3 és fél méteres árokkal. A vizsgálatok kimutatták, hogy a halom helyén eredetileg újkőkori település volt, eredeti magas-

sága elérhette a 7–8 métert. Valószínű, hogy a halom közepét a későközépkorban ástott rablógödörrel bolygatták meg. A halom középpontjában tárták fel az őskori központi sírkamrát, melyben egy 40 év körüli férfi csontváza feküdt. A halom felső rétegeiben megtalálták az Árpád-kori templom falmaradványait és a körülötte lévő temetők nyomait.

Őskori temetkezőhely volt a Derekegyházhoz tartozó Ibolvasdomb is, melyet 1981-ben tártak fel. Már a munka kezdetén egyértelmű volt, hogy a halmon egy középkori templom állt, körülötte temetővel. Az alig 6 méter hosszú templomnak csak az alapjai maradtak meg, a feltárt 54 sír közül csak néhányban találtak ékszereket, s mindössze egyben pénz. A halom alól két őskori (késő rézkori) sír került elő. A deszkákkal kibélelt sírgödörben jellegzetes, zsugorított testhelyzetben lévő csontokat találtak, a csontokon levő szürke szerves anyagmaradványok alapján nyilvánvaló, hogy eredetileg valamilyen szemfedőbe takarták őket.

CSIZMAZIA GYÖRGY biológus: A dél-alföldi természetvédelmi területek élővilágát vizsgálva felvetődnek a kérdések: van-e valahol az ősi pusztai termékeny löszös sztyeppékből valamiféle maradvány? Őrzi-e egy-egy kis folt az ázsiai puszták növényeit, állatait? Elnék-e még a gózeke és a Rába-Steiger által fölshántóit termékeny löszpusztákon hirmondó növények?

A vizsgálatok során kiderült, hogy a dél-alföldi mezőgazdasági ökoszisztémákban a védett rezervátumok nagyobb kiterjedésűknél és státuszuknál fogva se regestül vonzzák az állatokat. Így létszámuk roppantul megnőtt, ami sok környezetbiológiai problémát vet föl. Például a fehér-tavi sirálvitomegek a tiszai kormoránok a rezervátum létét veszélyeztetik vagy szüntetik meg. Arra is rá kellett jönni,

hogy e tájon a természetvédelmi területek közötti kicsiny tanyás erdőfoltoknak csendereseknek és az elhagyott tanyáknak is egyszerre van szétűző és öszszefogó szerepük az élővilág fenntartásában. Csongrád megyében 118 kunhalmot végigjárva vizsgáltam a növény- és állatvilágot, valamint mértem műszerekkel a mikroklimát. Az elméleti biológiai kutatások szempontjából azért érdekesek ezek a halmok, mert itt, mintegy szabadtéri laboratóriumban, kiválóan lehet vizsgálni a kis izoláltumok stabilitását, létét és kölcsönkapcsolatait a mezőgazdasági kultúrákkal. Vannak e halmok között elpusztultak, kevésbé bolygatottak, s kis számban olyanok, melyek őrzik az eredeti növényzetet. Ezek a növények a sztyeppék fölshámolása után itt, a halmokra menekülve élnek. Egyes eke-nem-bolygatta kurgánokon olyan növények is láthatók, amelyeket a neolit, a vaskor és a népvándorlás embere is megcsodálhatott. Ilyen például a macskahere, a hólyagos csüdfű, a taréjos tarackbúza, a csuklyás ibolya, a csattogó szármóca, az ebojító müge, a kunkorodó árvalányhaj; az állatok közül a szongáliai cselőpók, a mezei tücsök, a fürgegyík és az ürge sajátos társulása.

A védelemnek tehát biológiai érve is vannak. Komplex védelem — komplex szemlélettel. Fásítani azért veszélyes, mert épp az ősi löszpusztai sztyeppvegetáció utolsó mohikánjait irtanánk ki. Körülárkolni sem szabad, de hát akkor mit tegyünk? A védővezet mikéntjét biológusoknak kell kikísérletezni, mert a védelem nem lehet egy árok, egy drótháló, egy paragrafus, de fegyveres őrség sem, csak és kizárólag aktív ökológiai munka. Jó, ha tudjuk, hogy a mezőgazdasági monokultúrák között a kurgánok fehér árvalányhajjal és illatos kakukkfűvel borított lejtői, a magyar piramisok élő múzeumi szobáskák, szabadtéri laboratóriumok, melyekben a régész, a történész, a helytörténeti szakember, a környezetvédő, az állattan és növénytan művelője, de az irodalmár és a népköltészet gyűjtő is haszonnal búvárkodhat.

T. L.

Épület-ősök ős-épületek

Ezzel a címmel rendezett nagyszerű kiállítást az elmúlt hetekben Szegeden Kunkovács László fotóművész. A napokban bezárt tárlaton azokat a fotóit mutatta be, amelyeket néprajztudós alaposságával készített azokról a még fellelhető épületekről, amelyek építészeti kultúránk őscsíráit, kiinduló formáit jelentik. Gyűjtéseinek terepe a Nagyalföld, munkái immár dokumentumértékűek, a néprajztudomány forrásai.

